

blumizdavastvo.rs

ALEKSEJ SERGEJEVIČ BOGOMOLOV (1927–1983) doktorirao je na temi „Teorije kreativne evolucije u modernoj angloameričkoj filosofiji”. Naročito je bio posvećen modernoj engleskoj misli, epistemologiji i dijalektici. Jedan je od autora „Ateističkog rečnika”. Od 1958. do kraja života predavao je na Katedri za istoriju svetske filosofije Moskovskog državnog univerziteta „M. V. Lomonosov”. Autor je više od 200 naučnih radova, uključujući i udžbenike iz savremene svetske filosofije. Bio je jedan od prvih ruskih autora koji je analizirao opšte probleme teorije znanja, ontologije i metafizike engleske i američke filosofije, kao i nemačke filosofije u periodu 1850–1950. godine. Poslednjih godina života bavio se proučavanjem zakonitosti istorijskog razvoja svetske filosofске misli, objavio je nekoliko članaka i dve monografije o antičkoj filosofiji i teoriji istorijsko-filosofskog procesa. Preveo je na ruski dela Tomasa Hobsa, Džona Loka, Tomasa Karlaјla, Tomasa Pejna, Roja Vuda Selarsa, Rudolfa Hermana Locea, Adolfa Trendelenburga, Ralfa Valda Emersona i mnogih drugih.

b

Aleksej Sergejevič Bogomolov

ANTIČKA FILOSOFIJA II

Nastajanje filosofije Stare Grčke
(atomisti, Platon, Aristotel)

edicija

KIKLOPI (knjiga br. 15)

s ruskog preveo

Slobodan Damjanović

uredništvo

Aleksandar Šurbatović

Tamara Krstić

Milica Brkić

lektura

Lidija Kusovac

АНТИЧНАЯ ФИЛОСОФИЯ © А.С. Богомолов

*Recikliraj, zasadi,
brini se o prirodi onako kako
se ona oduvek brinula o nama.*

sadržaj

	UVOD	7
I	ANTIČKI ATOMIZAM: OD LEUKIPA DO NAUSIFANA	
	1. Poreklo i smisao antičkog atomizma	13
	2. Učenje o atomima i svetskom poretku	17
	3. Determinizam, spontanost i „slučaj”	24
	4. Duša i saznanje	32
	5. Čovek i društvo. Moral i religija	36
	6. Demokritova škola	46
II	PLATON	
	1. Život i delo	51
	2. Od kritike čulnog saznanja do teorije ideja	58
	3. Od teorije ideja do kosmologije	70
	4. Duša – moralnost – država	80
	5. Kritika „naivne” teorije ideja i učenje u jednom	90
	6. Platonova škola: stara Akademija	97
III	ARISTOTEL	
	1. Život i delo	105
	2. Logika i metodologija	110
	3. Prva filosofija. Učenje o uzrocima i principima bića i znanja	119
	4. Fizika: svet, život i čovek	129
	5. Društvo, etika i politika	142
	6. Aristotelova škola (Peripatetici)	152

UVOD

Četvrti vek p. n. e. koji se pokazao kao jedna od najznačajnijih pojava u istoriji filosofije – klasična grčka filosofija – sa socijalne tačke gledišta obeležen je opštom krizom antičkog polisa. Završetak Peloponeskog rata u Heladu nije doneo mir. Ratovi (Korintski, Egejski, saveznički...), bezbrojne vojne ekspedicije usmerene na privođenje razumu saveznika koji su se odmetnuli ili naprosto nisu hteli da se pokore, razdirali su čitavu zemlju. Učešće 10.000 grčkih najamnika u Kirovom pohodu, zatim njihovo odstupanje (Anabasa) kroz Malu Aziju, maloazijski pohod spartanskog cara Agesilaja, mešanje Persijanaca u grčke stvari sve do nametanja „carskog mira” Grcima (384. g. p. n. e.), i novog pokoravanja maloazijskih gradova izuzetno je otežalo međunarodni položaj Helade. Obrazovanje novih saveza grčkih gradova i njihovo brzo propadanje – halkidonski, beotijski, drugi atinski pomorski, i tesalijski savez – pokazuju ozbiljne težnje za ujedinjenjem ali nisu bili u stanju da nadvladaju separatizam pojedinih polisa. Ovaj međusobni rat, politički i diplomatski „rat sviju protiv svih” morao je da se loše završi. Godine 337. p. n. e. makedonski kralj Filip uspostavio je svoju hegemoniju nad Heladom.

Ovo doba obeležava i unutrašnja borba u helenskim polisima. Smena demokratskih i oligarhijskih oblika vla-

davine, koja je u velikoj meri zavisila od prevlasti demokratskog atinskog, odnosno oligarhijskog spartanskog uređenja, svet grčkih polisa držala je u stalnoj napetosti. Oštri društveni sukobi, koji su se u slučaju pobeđe jedne od sukobljenih strana završavali pokoljem ili progonstvom političkih protivnika, odigravali su se u pozadini izuzetno teškog ekonomskog položaja širokih narodnih masa i često dovodili do uspostavljanja tiranije. Posebno je IV v. p. n. e., doba „mlade tiranije” koja je nastala na Siciliji i proširila se po čitavoj Grčkoj. Nastajući u uslovima krize sistema polisa, tiranija IV veka p. n. e. predstavlja rezultat unutrašnje suprotnosti robovlasničkog društva kada se klasa bogataša nadala da će uz njenu pomoć da obuzda sirotinju i osigura svoju imovinu. Siromasi su se sa svoje strane nadali da će im tiranija pomoći da u borbi s bogatašima ostvare svoje ekonomske i socijalne ciljeve. Najzad, oni su koristili suprotnosti između saveza polisa oslanjajući se na jedne ili druge, a ponekad su tražili pomoć i zaštitu od Persijanaca i Makedonjana.

Tiranije oba Dionisija na Siciliji, Jazona u Feri u Tesaliji, tiranski prevrati u Fokidi, Lokridi, na Eubeji, u Korintu i Sikionu, tiranija Platonovog učenika Klearha u Herakleji pontijskoj, koju su njegovi potomci zadržali sve do 289. g. p. n. e., primeri su raspadanja tradicionalnih političkih oblika vladavine. Određeni prototip budućih helenskih država predstavljaju grčko-varvarske monarhije na Kipru i u Kariji.

Stalni ratovi ne samo da su usporavali već su i zastavljali razvitak proizvodnih snaga učinivši ga neravnomernim, skokovitim i zavisnim od čitavog niza sporednih političkih okolnosti. Prelazak Helade na viši stepen robovlasničke društveno-ekonomske formacije tražio je

izgradnju jačih i trajnijih privrednih i političkih temelja. Međutim, Peloponeski rat i socijalno-politička previranja koji su usledili posle njega, potkopali su narodnu privredu i usporili prelazak ka novim oblicima društvenog organizovanja. Za vreme Korinskog rata, pohoda Epaminonde i Pelopida, Beotiju su svojim čestim upadima Spartanci razorili, što je dovelo do zapuštanja polja, sečenja maslina i nestajanja seljaštva. Zbog političkih promena kolonisti su napuštali kolonije i vraćali se u stari zavičaj, i to kao prognanici koji su ostali bez sredstava za život. Rad slobodnih rukotvoraca sve je lošije prolazio u borbi s velikim robovlasničkim preduzećima koja su se pojavila krajem IV veka p. n. e.

Pad kupovne moći širokih narodnih masa, propadanje seljaka i zanatlija na jednoj, povezani su sa bogaćenjem manjine na drugoj strani. Do tada neviđena koncentracija bogatstva u rukama manjine bila je povezana s pravom poplavom dragocenih metala koja je zapljusnula Heladu. U opticaj su puštane ogromne persijske subvencije koje su prema nekim izveštajima dostizale 5.000 talanata (oko 180 tona zlata), zatim atinske finansije koje su iznosile oko 6.000 talanata, pa još jedna hiljada talanata godišnje poreza od saveznika, ogromno bogatstvo Delfskog pročišća koje su 365. g. p. n. e. prisvojili Fokejci itd. Sva ova bogatstva dospela su u ruke liferanata i preduzetnika, proizvođača oružja, brodovlasnika i državnih činovnika. Pored toga, razvijali su se trgovina, graditeljstvo, špekulacija zemljištem, žitom i trgovačkom robom. A sa svim tim pojavama razvijala se i širila korupcija.

Trgovina robljem i robovlasništvo u IV veku p. n. e., u poređenju sa tim u prethodnim vekovima, dobili su mnogo veće razmere. Mase Grka koje su pale u ropstvo i

dospele u gradove kao što su Delos, Potideja, Plateja, ali i oni koji su postali vlasništvo „varvara” (Karijaca, Tračana, Skita), korišćeni su za rad u zanatstvu, graditeljstvu i rudnicima. Siromašnim slobodnim ljudima ostajale su sledeće mogućnosti: mladi su stupali u najamničku vojsku i napuštali svoju zemlju u potrazi za vojničkom srećom i lakom zaradom stečenom pljačkom i otimačinom; žene i stariji ljudi mogli su da u borbi za goli život prodaju samo svoj rad. Socijalnu situaciju tog doba Platon je dobro opisao govoreći da u svakoj državi „ima najmanje dve države, koje su u ratu jedna s drugom; jednu čine bogati, drugu siromašni; nadalje, svaka od ovih sadrži još mnoštvo drugih”^{*}

Koncentracija ogromnog bogatstva u rukama države i privatnih lica omogućila je razvoj umetnosti. U IV veku p. n. e., došlo je do procvata graditeljstva, povezanog sa izgradnjom novih i obnovom porušenih gradova. Poznati primeri su Megalopolis sa svojim čuvenim Tesalionom, u koji je moglo da stane 10.000 ljudi – Mesina, Mantileja, izgradnja kamenih pozorišta od kojih je najveće bilo u Epidauru, Mauzolej u Halikarnasu, Artemidin hram u Efesu itd. Novi procvat skulpture povezan je s imenima Praksitela, Skopasa i Lisipa, a procvat slikarstva povezan je s atinskom i sikionskom slikarskom školom. Početkom IV veka p. n. e. dovršava se i Aristofanova spisateljska delatnost. Njegove Žene u narodnoj skupštini (Eklezija-kuse), i Bogatstvo upečatljivo izražavaju protivrečnosti tog doba. Ksenofontov avanturistički roman Anabasa i idealizovana biografija persijskog cara Kiropedija, govornička veština i publicistika Lisije, Isokrata i Demostena,

* Platon, *Država*, prev. A. Vilhar, BIGZ, Beograd, 1983, IV 423 a.

obrazovali su najrašireniji književni rod. Ali glavno duhovno dostignuće tog doba jeste klasična grčka filozofija u liku tri najznačajnija predstavnika – Demokrita, Platona i Aristotela.

Ove mislioce nazivamo klasičnim ne samo zbog njihove povezanosti s epohom „Visoke klasike“, antičkog sveta i njegove kulture. Ovde su stvoreni filozofski pravci koji će tokom budućih vekova presudno uticati na razvoj filozofije; to su materijalizam i idealizam ostvareni s klasičnom jasnošću i razgovetnošću. Tu su stvorena dva vodeća smera u filozofiji koja V. I. Lenjin nije slučajno nazvao imenima Demokrita i Platona. Ovde je prvi put do logičkog kraja dovedeno njihovo razgraničenje, definisana protivrečnost između „tendencije ili linije Platona i Demokrita u filozofiji“* Platonovo jasno formulisanje osnovnog pitanja o tome da li je prvobitno neko materijalno načelo kao što su voda ili vazduh, vatra ili zemlja ili je duša ono prvobitno ukazuje na zrelost filozofije. A Aristotelovo stvaranje sistema filozofskih nauka otkriva nam široku perspektivu svestranog razvoja filozofskog znanja.

* Лењин В. И., *Полн. собр. соч.* . т. 18. с. 131.

1. Poreklo i smisao antičkog atomizma

Atomizam je jedna od najcelovitijih i najpostojanijih tradicija u svetskoj filosofiji i nauci. On nije samo osobina stare grčke filosofije. Stoik Posejdonije i neoplatoničar Jamblih govore o Feničaninu Mohu koji je živio „pre Trojanskog rata”, drugim rečima u prastara vremena, kao o osnivaču te filosofije. U staroj Indiji učenje poznato pod nazivom Vaišešika (od sanskritskog Visesa = osobenost) uključivalo je atomističku teoriju materije. Argumentacija korišćena ovde za dokazivanje atomizma slična je grčkoj argumentaciji, pa postoje mišljenja o uzajamnom uticaju ili pozajmljivanju. Istina, danas nije moguće ustanoviti ko je od koga pozajmljivao. U svakom slučaju sistem Vaišešika nije nastao pre IV veka p. n. e. Atomizam je prisutan i u nekim pravcima arapske filosofije srednjeg veka. U novije vreme on je postao prirodno-naučna teorija koja je u poslednja dva veka –istina u drukčijem vidu – postala najvažniji deo prirodno-naučne slike sveta.

Bilo kako da se reši problem inostranog porekla atomizma, nema nikakve sumnje da se starogrčki atomizam pred nama pojavljuje ne samo kao originalna tvorevina grčkog duha već i kao rezultat dugotrajnog razvoja, pre svega grčke filosofске tradicije, kao sinteza čitavog niza njenih težnji i idejnih orijentacija. U njemu nalazimo rešenje

mnogih već postavljenih problema. Njegovi koreni dosežu do jonske „fisike” i pitagorejstva, do shvatanja Elejaca i fizičara V veka p. n. e. Problemi bića i nebića (praznine) nastajanja i nestajanja, mnoštva i broja, deljivosti i kvaliteta jesu problemi s kojima su se borile prethodne škole mišljenja i koji su na ovaj ili onaj način prisutni i u sistemu atomizma. Ovaj sintetički karakter atomizma predstavlja razlog – koji istoričari filosofije nažalost često zenemaruju – da se Demokritova filosofija shvati kao prvi sistem klasične grčke filosofije.

Obično se tvrdi da su Leukip i Demokrit osnivači grčkog atomizma. Međutim, još u IV veku p. n. e. fragmenti iz dela ova dva autora sjedinjeni su u jedinstveni korpus čije rašavanje predstavlja nerešiv zadatak. Do nas je pod imenom Leukipa došao samo jedan fragment knjige O umu. Sve ostalo se u svedočanstvima pojavljuje pod imenom Leukipa i Demokrita: „Leukip i Demokrit kažu...”; „Demokrit i Leukip i njihovi sledbenici tvrde...”, itd. Najzad možemo, polazeći od njegove veće jednostavnosti i slabije razvijenosti, pokušati da izdvojimo Leukipovo učenje; ali to će ipak biti neko vrlo proizvoljno rasuđivanje. Zato je bolje i korisnije da korpusu Leukipovog i Demokritovog učenja pristupimo kao jedinstvenoj celini. Ipak, postoji mogućnost da se ponekad izdvoji Leukipovo učenje.

Leukip je savremenik Zenona Elejskog, Empedokla i Anaksagore. On je Zenonov učenik i Demokritov učitelj. Živeo je u periodu između 500. i 440. g. p. n. e. Rodom je iz Eleje ili Abdere, a možda i iz Mileta. Prema doksografiji, koja koren ima u Teofrastovim delima, Leukip je autor dva dela: Veliko uređenje sveta, i O umu. Prvo delo

je prema Diogenu Laertiju* napisao Demokrit. Ono mu je donelo slavu najučenijeg čoveka tog doba. Od drugog dela sačuvani su samo citati karakteristični za Leukipov determinizam. Treba prihvatiti tezu da Leukip u filozofiju uvodi pojam atoma, nedeljive čestice materije, kao i pojam apsolutne praznine u kojoj se atomi kreću. On je takođe i autor učenja o determinizmu svih prirodnih pojava koje izražava na sledeći način: „Ništa ne nastaje bezrazložno već sve nastaje s razlogom i po nužnosti.”** Diogen Laertije praktično ne pravi razliku između Leukipovog i Demokritovog učenja, već samo ukazuje na različit način izlaganja problema.***

O Demokritu imamo više podataka nego o Leukipu. On je živio od 460. do 370. g. p. n. e. Rođen je u Abderi, mestu koje je u staroj Heladi smatrano ne samo intelektualnom provincijom već je doživljavano kao grad glupaka. Ali ime Abderičanin, koje se koristilo u značenju prostak, smetenjak i budala, postalo je deo imena jednog od najvećeg mislilaca u istoriji filozofije. Ono pored ostalog pokazuje istinitost izreke prema kojoj „mesto ne određuje čoveka”. Po predanju, Demokrit je bio učenik nekih maga i Haldejaca koje je car Kserks stavio na raspolaganje njegovom ocu u doba kada je bio gost na carskom dvoru. Demokrit je još kao dečak izučavao teologiju i astronomiju. Posle toga on se, prema Diogenu Laertiju,**** pridružio Leukipu. Postoje svedočanstva prema kojima je putovao

* Diogen Laertije, *Životi i mišljenje istaknutih filozofa*, IX, 39–40.

** Лурије С. Я *Демокрит*, Ленинград, 1970, s. 22.

*** Маковельский А. О. *Древногреческие атомисты*, Баку, 1946, s. 15–19, 24–42.

**** Diogen Lartije, IX, 34.

u Egipat, Persiju pa čak i u Etiopiju i Indiju. Posle povratka s tih putovanja on je živeo skromno i povučeno i bavio se naukom za koju je jednom prilikom kazao da „više voli naći jedno objašnjenje uzroka nego da se domogne celog Persijskog carstva”. Zavidljivci su ga okrivili da je suprotno zakonima Abdere proćerdao svoje nasledstvo. On je okupljenom „narodu pročitao svoju raspravu Veliki diakosmos, baš najbolje od svojih dela; posle toga dobio je nagradu od 500 talanata, i još više od toga, podigoše mu i bronzane statue. A kada je umro bio je sahranjen o državnom trošku, pošto je živeo više od sto godina”.^{***} Ipak, govorilo se da ta nagrada nije bila veća od sto talanata, što je takođe bila velika suma.

Mnogobrojna svedočanstva i legende govore o Demokritu kao o „nasmejanom filozofu”. „Sve što se ozbiljno radilo njemu je izgledalo neozbiljno.”^{***} Priče o njemu svedoče o dubokoj životnoj mudrosti filozofa, daru zapazanja i o velikom znanju. Diogen Laertije, pozivajući se na bibliografa Trasila, navodi spisak koji se sastoji od više od 60 Demokritovih dela. Među tim delima ističu se Veliki diakosmos (koji se, pripisivao i Leukipu), Mali diakosmos, O logici ili kanonu. Od svih spisa Abderićanina sačuvani su samo fragmenti spojeni u gotovo nerazmršivu celinu s fragmentima iz Leukipovih dela. Očigledno u neveseloj sudbini dela ovog filozofa veliku ulogu odigrali su sukobi različitih pogleda na svet: „Aristoksen u svojim Istorijskim zabeležkama tvrdi da je Platon hteo da spali sva Demokritova dela koja je mogao da prikupi, ali su ga

* Lur., LVII.

** Diogen Laertije, IX, 39.

*** Lur., LVII.